

UWAGI WSTĘPNE

Cywilnoprawna forma organizacji i prowadzenia gospodarstwa rolnego stanowi aktywny czynnik produkcji rolnej, gdzie rola prawa jako instrumentu stymulującego przekształcenia strukturalne w rolnictwie uwidacznia się w sposób szczególny. Polega ona na wskazaniu producentom rolnym pełnego wachlarza form organizacji gospodarstw rolnych, który jest adekwatny do zadań stawianych rolnictwu w okresie przemian gospodarczych związanych z integracją z Unią Europejską.

Poszukiwanie modelu organizacyjno-prawnego uwzględniającego specyfikę gospodarstwa rolnego, w odniesieniu do innych form aktywności gospodarczej i to gospodarstwa szczególnego – bo opartego na więziach rodzinnych i wspólnocie pracy, wymaga szerokiego ujęcia problematyki. Gospodarstwo rolne, jako podstawowa jednostka wytwórcza w rolnictwie jest bowiem przedmiotem zainteresowania wielu nauk: ekonomii, ekonomiki rolnictwa, socjologii wsi, polityki rolnej oraz prawa. Przedstawienie gospodarstwa rolnego jako przedmiotu ujęcia legislacyjnego nie może zatem nastąpić w oderwaniu od aspektu ekonomicznego. Postulat adekwatności konstrukcji normatywnej wymaga, by przy budowie pojęcia prawnego gospodarstwa rolnego, mieć na uwadze jednostkę ekonomiczną, osadzoną w konkretnych realiach społeczno-gospodarczych¹.

Koniecznym jest spojrzenie na gospodarstwo rolne, jako na jednostkę dynamiczną będącą w ciągłym ruchu. W jej skład wchodzi czynniki produkcji, które jednak dopiero w połączeniu z ukierunkowaną na produkcję rolną działalnością człowieka, zapewniają realizację ekonomicznych celów. Poszczególnym czynnikom produkcji rolnej nadawano w różnych okresach różne znaczenie. Do niedawna podstawowym czynnikiem produkcji rolnej był czynnik ziemi. Pozostaje on nadal podstawowym środkiem produkcji, ale pojawiają się nowe dziedziny wytwórczości bez udziału tego czynnika. Obecnie mamy do czynienia z nowymi technikami uprawy roślin oraz hodowli zwierząt, nie wymagającymi gleby². W procesie produkcji występują nowe dobra, takie jak geny czy embriony. W literaturze przedmiotu pojawiły się nowe koncepcje dotyczące wyróżnienia rolniczej jednostki wytwórczej w oparciu o kryterium cyklu agrobiologicznego (rozumianego jako biologiczny cykl wytwarzania)³. Podnosi się także głosy, mówiące o wyróżnieniu rolniczej jednostki wytwórczej w oparciu o ryzyko biologiczne, nieznanne innej działalności gospodarczej⁴.

1 J. Nadler, *Pojęcie indywidualnego gospodarstwa rolnego w prawie polskim*, Wrocław 1996 r., s. 10.

2 M. Błazejczyk, A. Stelmachowski, *Nowe zjawiska w produkcji rolniczej i pararolniczej a ustrój prawny polskiego rolnictwa*, „Państwo i Prawo” 1989 r., z. 1, s. 29 i n.

3 R. Budzinowski, *Koncepcja gospodarstwa rolnego w prawie rolnym*, Poznań 1992 r., s. 26, który powołuje się na literaturę zagraniczną, ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji włoskiego teoretyka prawa rolnego A. Carrozzy. Zob. A. Carozza, *Probierni generali e profili di qualificazione del diritto agrario*, I, Milano 1975 r., s.74 i n., gdzie autor wyodrębnia rolnictwo w oparciu o cykl rolno-biologiczny (agrarieta).

4 R. Budzinowski, *Czynniki rozwoju prawa rolnego*, (w:) *Prawo rolne u progu Unii Europejskiej*, pod red. S. Prutisa, Białystok 1998 r., s. 33. Szerzej o ryzyku biologicznym zob. A. Carozza, *Lezioni di diritto agrario. I. Elementi di teoria generale*, Milano 1988 r., s. 19 i n.

Uwagi wymaga także kwestia niejednorodnych ujęć normatywnych gospodarstwa rolnego. Definicja gospodarstwa rolnego, znajdująca się w ustawie o podatku rolnym, eksponuje składniki produkcyjno-majątkowe gospodarstwa rolnego⁵. Z kolei definicja zawarta w ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolników szczególną uwagę przypisuje elementowi działalności rolniczej⁶. Żadna z nich nie obejmuje całości zjawiska, w związku z tym, żadnemu z tych ujęć nie można przypisać cechy uniwersalności. Dla dalszych rozważań definicja gospodarstwa rolnego została w zasadzie zawężona do ujęcia zawartego w Kodeksie cywilnym. Treść art. 55³ k.c. najbardziej odpowiada ekonomicznemu ujęciu gospodarstwa rolnego, gdyż zawiera najszerszy zestaw składników majątkowych, stanowiących połączenie wszystkich czynników produkcji rolnej w zorganizowaną całość. Kodeksowa definicja gospodarstwa rolnego, określa gospodarstwo rolne, jako zorganizowaną masę majątkową, połączoną funkcjonalnie, choć zmienną ilościowo i rodzajowo. Wobec rozwoju i ewoluowania części gospodarstw rolnych funkcjonujących w warunkach gospodarki wolnorynkowej w kierunku przedsiębiorstw rodzinnych, należy wskazać na wzajemne relacje definicji gospodarstwa rolnego i przedsiębiorstwa. Jest to konieczne z uwagi na brak w polskim systemie prawnym legalnej definicji przedsiębiorstwa rolnego.

Uwagi wstępne dotyczące gospodarstwa rolnego, pozwalają przejść do zasadniczego celu pracy, jakim jest **analiza prawnych form organizacji gospodarstwa rolnego, wskazanie ich zalet oraz wad konstrukcyjnych, a następnie sformułowanie wniosków de lege ferenda**. Doświadczenia państw zachodnioeuropejskich, zwłaszcza francuskie, weryfikują w praktyce stosowanie niektórych form organizacji gospodarstwa rodzinnego. Mogą one stanowić cenną wskazówkę dla wyboru formy organizacji gospodarstwa rolnego w polskim ustawodawstwie.

Przez długi czas o wyborze formy prawnej organizacji gospodarstwa rolnego decydowała jego sektorowa przynależność. Gospodarstwa państwowe miały z reguły status przedsiębiorstwa państwowego, gospodarstwa zespołowe były zwykle spółdzielniami, a gospodarstwa indywidualne miały swój odrębny status. Zmienione warunki społeczno-gospodarcze spowodowały konieczność odejścia od tego schematu, na rzecz podejścia funkcjonalnego, w którym o wyborze formy prawnej decydować będzie nie sektorowa przynależność, a takie kryteria jak: rodzaj prowadzonej działalności, osiągany dochód, obszar, zasób własnej i najemnej siły roboczej, kapitał, którym gospodarstwo dysponuje.

Organizacja i funkcjonowanie gospodarstwa rolnego ujęta została w ramy obowiązujących form prowadzenia działalności gospodarczej oraz podjęta została próba stworzenia nowej formy, dostosowanej do specyfiki działalności wytwórczej w rolnictwie. Oceniona została przydatność znanych naszemu prawu spółek, zarówno prawa cywilnego, jak również prawa handlowego, do prowadzenia gospodarstwa rolnego. Analizie poddano również inne formy zbiorowego gospodarowania: spółdzielnie, grupy producentów rolnych, rolnicze zrzeszenia branżowe i stowarzyszenia. Badania rozpoczęto od spółki cywilnej⁷. Analiza unormowań spółki cywilnej, jako formy organizacji gospodarstwa ro-

5 Zob. art. 1 ust. 2 ustawy z 15.11.1984 r. o podatku rolnym (tekst jednolity Dz. U. z 1993 r., nr 94, późn. zm.).

6 Zob. art. 6 pkt 3 i 4 ustawy z 20.12.1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (tekst jednolity Dz. U. z 1998 r., nr 7, późn. zm.).

7 Por. odnośnie cywilnoprawnych form organizacji gospodarstwa rolnego E. Klat, *Spółka jako prawna forma organi-*

dzinnego, została przeprowadzona z uwzględnieniem takich kwestii jak: cel powstania spółki, charakter wspólnego majątku wspólników, odpowiedzialność wspólników za zobowiązania. Dokładna analiza uregulowań prawnych spółki cywilnej pozwoliła na wskazanie tych elementów regulacji prawnej, które zdecydowały o przydatności tej formy dla prowadzenia gospodarstw niedużych⁸. Podobnej ocenie zostały poddane pozostałe spółki osobowe. Dla oceny przydatności tych rodzajów spółek zostały użyte podobne kryteria do tych, które zastosowano w stosunku do spółki cywilnej. Ostatnia kategoria spółek, które zostały poddane badaniom pod kątem możliwości ich zastosowania do prowadzenia gospodarstwa rodzinnego, to spółki kapitałowe. W stosunku do gospodarstw rodzinnych przydatność tych form organizacji prawnej jest ograniczona z racji wysokich wymogów kapitałowych i organizacyjnych. W stosunku do kategorii gospodarstw rodzinnych właściwie można *rozważać* jedynie możliwość ich organizacji w formie spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Spółka akcyjna może natomiast służyć do prowadzenia dużych gospodarstw rolnych i być wykorzystywana przy przekształceniu państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa lub Agencji Nieruchomości Rolnych⁹. Również pozostałe formy współdziałania rolników, w postaci spółdzielni i grup producenckich nie są formą właściwą dla organizacji gospodarstwa rodzinnego. Spółdzielnie nie cieszą się zainteresowaniem rolników z uwagi na obciążenia historyczne, wskazujące na spółdzielnie jako formę likwidacji gospodarstw oraz z uwagi na niepewność podyktowaną projektowanymi zmianami ustawodawstwa spółdzielczego. Grupy producenckie nie są natomiast formą wspólnego gospodarowania, a jedynie pozwalają na poprawę dochodowości gospodarstwa poprzez możliwość wspólnego korzystania ze sprzętu rolniczego czy przetwórczego oraz ułatwiają rolnikom uczestniczenie w dalszych etapach obrotu produktami rolnymi poprzez poprawę jakości, marketing i wspólną sprzedaż.

Niewątpliwie istnieje możliwość prowadzenia gospodarstwa rolnego w formie spółek znanych polskiemu prawu, jednak już na wstępie można założyć małą przydatność spółek kapitałowych dla prowadzenia gospodarstwa rodzinnego, stąd rodzi się potrzeba stworzenia szczególnych rodzajów spółek, dostosowanych do swoistego charakteru gospodarstw rodzinnych. Wśród przyczyn przemawiających za wprowadzeniem rozwiązań szczegółowych w postaci odrębnego typu spółki, należy wskazać na:

1. Szczególny charakter gospodarstwa rodzinnego, które zgodnie z art. 23 Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r. jest podstawą ustroju rolnego Rzeczypospolitej Polskiej¹⁰. Gospodarstwo rodzinne oparte jest bowiem nie tylko na więzach pokrewieństwa, ale i pracy. Jego podstawowym elementem jest rodzina rolnicza, która różni się zasadniczo od rodziny cywilnej. Rodzina taka oparta jest na cichych spółkach, które powstają przez zawarcie związku małżeńskiego między małżonkami, ale są otwarte również dla osób z zewnątrz, a ich istnienie jest związane z istnieniem majątku gospodarstwa¹¹.

zowania gospodarstwa rolnego, Acta Universitatis Wratislaviensis, No 1770, Wrocław 1995 r., s. 67.

8 R. Budzinowski, *Koncepcja gospodarstwa rolnego...*, s. 119.

9 Możliwość taką przewiduje art. 24 ust. 1 pkt 3 oraz 26 ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa, aczkolwiek Minister nie skorzystał z możliwości przekształcenia państwowego przedsiębiorstwa gospodarki rolnej w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa, S. Prutis, *Gospodarowanie nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa. Komentarz i orzecznictwo SN i NSA*, Białystok 1997 r., s. 87.

10 Dz. U. nr 78, póź. 483.

11 Por. R. Budzinowski, *Koncepcja ...*, s. 116.

2. Słabszą pozycję gospodarstw rodzinnych w porównaniu do innych uczestników obrotu gospodarczego, z uwagi na mniejsze możliwości dostosowawcze do zasad gospodarki wolnorynkowej. Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy wskazuje się na: strukturę gospodarstw rolnych, możliwości organizacyjne osoby posiadającej gospodarstwo, braki kapitałowe, konkurencję na rynku produktów rolnych.
3. Specyficzne cechy i warunki procesów wytwórczych w gospodarstwie, do których zalicza się: siły natury, warunki atmosferyczne, klimatyczne, występowanie różnych chorób roślin i zwierząt. Powoduje to zwiększone, w stosunku do działalności pozarolniczej, ryzyko, większą przypadkowość i niepewność¹².

Tworząc model takiej spółki, należy sięgnąć do rozwiązań przyjętych w krajach zachodnioeuropejskich, w których lata doświadczeń ugruntowały ich funkcjonowanie. Pierwsze spółki tego typu powstały we Francji. Służyły one wyłącznie prowadzeniu gospodarstwa rolnego, a zwano je rolniczymi zespołami wspólnego gospodarowania (GAEC)¹³. Stanowiły one połączenie spółki cywilnej i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością z jednoczesnym uwzględnieniem rodzinnego charakteru takiej spółki. Aby odpowiadała ona specyfice gospodarki rolnej o rodzinnym charakterze, liczba wspólników została ograniczona do dziesięciu osób, wszyscy wspólnicy zobowiązani zostali do pracy w prowadzonym przez spółkę gospodarstwie, z jednoczesnym uprzywilejowaniem tych wspólników, którzy wnieśli do spółki swoje gospodarstwa. Inaczej niż w spółce cywilnej i spółkach prawa handlowego została sformułowana odpowiedzialność za zobowiązania. Jest ona ograniczona do dwukrotnej wysokości wkładu. Prawo francuskie zna jeszcze jedną podobną instytucję. Jest to gospodarstwo rolne o ograniczonej odpowiedzialności (EARL)¹⁴. Jest to również spółka rolna, będąca połączeniem spółki cywilnej oraz spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, jednak dostosowana do prowadzenia nieco większych gospodarstw. Spółka tego rodzaju może być utworzona przez jedną lub więcej osób, jednak liczba wspólników nie może przekroczyć dziesięciu. W tego rodzaju spółce brak jest obowiązku osobistej pracy w gospodarstwie wszystkich wspólników, jednak wspólnicy pracujący zachowują pozycję dominującą. Odpowiedzialność wspólników za zobowiązania spółki ograniczona jest do wysokości wkładów¹⁵. Nieco podobne do francuskiego rozwiązania, przewiduje również prawo belgijskie i holenderskie.

Przeprowadzenie szczegółowych rozważań dotyczących szeregu różnorodnych zagadnień związanych z cywilnoprawną formą organizacji gospodarstwa rodzinnego umożliwia sformułowanie wniosków końcowych. Z jednej strony mają one umożliwić dokonanie kompleksowej charakterystyki sytuacji prawnej producenta rolnego w obecnym stanie ustawodawstwa, z drugiej natomiast pozwalają rozwinąć warstwę postulatyczną i umożliwiają wskazanie kierunków zmian w tym zakresie, poprzez stworzenie modelu spółki rolnej.

12 E. Kremer, *Odpowiedzialność za zobowiązania związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego*, Zakamycze 2004 r., s. 18.

13 Groupements agricoles d'exploitation en commun. Loi № 62 - 917 aout 1962, Relative aux groupements agricoles d'exploitation en commun. Code rural. - Code forestier. Dalloz 1994, s. 870-873.

14 L'exploitation agricole a responsabilite limitee. Loi № du 11 juillet 1985 r.

15 Por. G. Ch. Edmond, E.N. Martine, *Droit rural. Mementos Dallos*, Paris 1986 r., s. 85 i n.